

**Trojna doza
komičnosti
in/ali Cirkus Charlieja
Chaplina**

4. razred+

Šolske skupine lahko izbirajo med celovečernim filmom in sklopom treh kratkih filmov. Uvodno predavanje in pogovor ob ogledu filma ali sklopa treh filmov sta prilagojena različnim starostnim stopnjam.

Le kdo ne pozna najbolj priljubljenega in prepoznavnega filmskega lika vseh časov? S pretesnim suknjičem, prevelikimi hlačami in čevlji, klobučkom, t. i. melono, in palico? Z brčicami, žalostnim pogledom in stopali, vselej obrnjenimi navzven? Gre seveda za lik večnega Potepuha, ki je na filmskem platnu prvič nastopil pred dobrimi stotimi leti. Oživila ga je zvezda (predvsem neme komedije) in po mnenju mnogih eden največjih filmskih avtorjev – Charlie Chaplin.

V zgodnjem obdobju nemega filma je Chaplin skorajda v vseh filmih nastopil kot Potepuh, tudi v celovečernem Cirkusu, zadnjem Chaplinovem nemem filmu, ki ga je sam režiral, po nekaj desetletjih pa zanj skomponiral še glasbo in odpel naslovno pesem.

Cirkus. Chaplin se pomotoma znajde v kletki skupaj z levom.

Nema komedija

Filmska strokovnjaka Kristin Thompson in David Bordwell sta zgodovinski razvoj filma razdelila na pet velikih obdobj:

- 1) 1895–1918 zgodnji filmi
- 2) 1919–1929 pozni nemi filmi
- 3) 1926–1945 razvoj zvočnega filma
- 4) 1946–1960 povojni film
- 5) 1960– sodobni film.

Komedija se je uveljavila na samem začetku filmske zgodovine s *Politim vrtnarjem* (*L'Arroseur arrosé*, 1895) Louisa Lumièrja¹ in zelo hitro prevladala med preostalimi žanri². Za zlato obdobje filmske komedije med leti 1910 in 1920 – takrat so nastajali najzgodnejši kratki filmi, imenovani »enokoltniki« (en filmski kolot namreč znaša približno 10 ali 20 minut filma) – so značilne predvsem burleske ali *slapstick komedije*. Te so temeljile predvsem na hitri akciji, pretepih in pobegih.

Burleska tako velja za prvotno, nemo obliko filmske komedije, za katero je značilna bolj ali manj absurdna in na fizično dogajanje omejena komika. Z burleskami sta se kot komika proslavila predvsem Charlie Chaplin in mož s kamnitim obrazom – Buster Keaton.

Komičnost v filmski komediji lahko dosežemo z uporabo *filmske tehnike* (na primer pospešeno, prekinjeno ali sunkovito gibanje, preskoki v sliki, bliskovita montaža itn.), z izkoriščanjem komičnih razsežnosti iz *fantastike* (na primer igra z velikostjo, vpeljava dvojnikov), z *oživljanjem predmetnega sveta*, z izrabljanjem *travmatičnih prizorov* v komične namene (na primer lovljenje ravnotežja na prepadu, visenje v zraku itn.), z *gegi*³ ali *komičnimi domislicami* in s *parodijo na druge filmske žanre*.⁴

¹ Brata Louis in Auguste Lumière sta leta 1894 izumila *kinematograf* (francosko cinématographe) – lahko in prenosno majhno kamero, ki je uporabljala 35-milimetrski trak in prekinjalno vodilo (izdelano po vzoru šivalnega stroja). Z njo je bilo mogoče kopirati filme, postavljena pred *laterno magico* pa je služila kot projektor. Po svetu sta pošiljala snemalce oziroma operaterje, da so snemali filme in jih nato s pomočjo kinematografa vrteli v najetih kavarnah. Iznašla sta projekcijski sistem, ki je omogočil, da je film postal donosen mednarodni posel. Predstava njunega prvega filma *Odhod iz tovarne* (*La Sortie de l'Usine Lumière à Lyon*, 1895)¹ se nekajkrat odvila v pariški kavarni Grand Café za izbrano družbo znanstvenikov in poslovnežev, sledilo je vse več predstav z bogatejšim programom.

² *Žanri* – različni tipi filmov, prepoznavni po skupnih značilnostih.

³ *Geg* – komična domislica, ki v širšem pomenu obsega vse vrste verbalnih in vizualnih šal v filmu, v ožjem pa se nanaša samo na vizualne domislice; osnovni element burleske. Povzeto po Kavčič, Bojan, Zdenko Vrdlovec. (1999). *Filmski leksikon*. Ljubljana: Modrijan, str.

⁴*Ibid.*, str. 315-317.

Pripovedovanje zgodbe v nemi filmski komediji temelji na igri, režiji, montaži in mednapisih. Namesto dialoga spremljamo dejanja likov, njihove odzive na dogodke, več je akcije. Vzdušje zarisuje tudi glasbena spremljava. S prehodom na zvočni film se iz nemega obdobja obdržijo le geji, ki se jim doda humor, izražen z govorom.

Charles Chaplin in lik Potepuha

Charles Spencer Chaplin se rodi leta 1899 v Londonu v gledališki družini. Njegovo otroštvo zaznamujeta revščina in beda nižjega sloja viktorijanske Anglije. Oče družino zapusti že leto po njegovem rojstvu, mama, ki trpi za duševnimi motnjami, pa zanj in za njegovega polbrata kmalu ne more več skrbeti. S polbratom tako preživita nekaj let v londonski sirotišnici, nato sta prepuščena ulici. Iz primeža revščine ju izvleče Charliejeva nadarjenost za igro. Nastopati začne v gledališču, kmalu postane priljubljen komedijant in pod okriljem ansambla Fred Karno Company nastopa po vsej deželi; zavoljo zviševanja popularnosti se nauči celo posebnih trikov – pri občinstvu je na primer takrat sprožalo salve smeha pijansko padanje po tleh itn.

Leta 1910 se kot varietejski zvezdnik s Karnovim ansamblom poda na turnejo po Ameriki, na kateri spozna vodjo studia Keystone in pionirja neme komedije Macka Senneta, ki mu ponudi filmsko vlogo. V Keystonovem filmu *Otroške avtomobilске dirke na Venice Beachu*⁵ (*Kid Auto Races at Venice*, 1914) nastopi prvič v klateški opravi, ki ga nato spremlja več kot dvajset let.

V svoj prvem filmu z naslovom *Živimo, kakor moremo* (*Making a Living*, 1914) se pretvarja, da je premožen plemič, s čimer se skuša priženiti v bogato družino. V istem letu naniza plejado »enokolutnih« komedij. Kultni *Potepuh* (*The Tramp*, 1915) odpira novo poglavje prigod, v katerem mali Potepuh rešuje farmarjevo hči pred tatinskimi klateži. Chaplinov lik tokrat odločno razkrije tudi svoje nežnejši obraz, od gledalcev se poslovil z znamenitim odhodom proti obzorju, zavržen od družbe in vendar neuklonljivo optimističen. Navdih črpa iz srečanja s potepuhom v San Franciscu, ki mu na dolgo in široko opiše svoje vsakdanje tegobe. Chaplin se filma loti bolj poglobljeno kot dotlej – zanj napiše dodelan osnutek scenarija, s svojim snemalcem, Rolandom Totherohom, pa skrbno izbere podeželske lokacije v okolici studia. S prefinjeno mešanico patosa in komedije obvelja *Potepuh* za prvo klasično mojstrovino zgodnjega Chaplinovega opusa, obenem pa gre film, ki lik malega potepuha ponese k svetovni slavi.

⁵ Film še ni bil preveden v slovenščino.

Charlie Chaplin močno zaznamuje začetke razvoja filmske industrije in postane ikona svetovne razsežnosti. V začetnem obdobju Hollywooda so »filme tržili kot izjemne filmske dogodke; položaj teh filmov kot umetnosti je bil del njihove potrošne vrednosti in pri trženju je bil pomemben znak navzočnosti 'umetnika'«⁶, kar je odražal tudi Chaplinov lik Potepuha.

Chaplina želja po uresničevanju lastnih idej leta 1918 pripelje do studia Essanay, nato do Mutuala, leta 1918 pa si z deležem v filmskem studiu in distribucijskem podjetju United Artists (ustanovi ga skupaj z igralcema Mary Pickford in Douglasom Fairbanksom ter režiserjem Davidom W. Griffithom) zagotovi polno lastništvo in popoln umetniški nadzor nad vsemi svojimi filmi. V United Artists deluje kot producent, režiser in glavni igralec svojih filmov, za katere prispeva tudi glasbene kompozicije.

Hitra akcija v *Delu* (1915).

V vlogi Potepuha, ki ne spregovori niti besede, Chaplin vztraja vse do prevlade zvočnega filma. Iz obdobja v obdobje lik tudi spreminja, njegove lastnosti pa črpa tudi iz lastne

⁶ Cook, Pam. 2007. *Knjiga o filmu*. Ljubljana: Slovenska kinoteka in UMco, str. 388.

avtobiografije. Tako Potepuh v drugem obdobju za razliko od burlesk s pretepi in pobegi, poglobi svoj značaj in pridobi nežnejše poteze, Chaplinove komedije pa postanejo preplet komičnih in melodramatskih elementov. K takšnim poleg prvega celovečerca z naslovom *Deček* (*The Kid*, ZDA, 1921), v katerem revež vzame k sebi osirotelega otroka, nato pa skrbita drug za drugega, sodijo še *Cirkus, Luči velemesta* (*City Lights*, 1931), *Moderni časi* (*Modern Times*, 1936) in *Veliki Diktator* (*The Great Dictator*, 1940), v katerem poleg vloge nemega Potepuha odigra tudi vlogo govorečega diktatorja Hynkla in v slovitem govoru o človeškem zlu in človečnosti prvič spregovori na glas.

Zaradi političnih prepričanj, ki z leti vse bolj postajajo osrednji motiv njegovih filmov, pade v nemilost Hollywooda in vladajočih političnih sil. Leta 1952 ameriška vlada Chaplinov odhod v Evropo, kjer naj bi promoviral svoj najnovejši film *Odrske luči* (*Limelight*, 1952), izkoristi za njegov izgon in mu prepove vstop v ZDA. Odtlej Chaplin živi in ustvarja v Švici, kjer je leta 1977 tudi pokopan. Za seboj je pustil enega največjih opusov komedije v zgodovini filma, njegova dela pa predstavljajo nepogrešljiv del filmskega kanona.

1. Trojna doza komičnosti

1.1 Njegova nova služba

ZDA, 1915; 16mm, 1.33, črno-bel, 32'

režija: Charles Chaplin, Louella Parsons; *scenarij:* Charles Chaplin, Louella Parsons; *fotografija:* Harry Ensign, Rolland Totheroh; *montaža:* Charles Chaplin, Louella Parsons; *igrajo:* Charles Chaplin, Ben Turpin, Charlotte Mineau, Charles Insley, Leo White, Frank J. Coleman, Gloria Swanson; *produkcija:* Essanay

Zgodba

Charlie je brez službe. Iskat jo gre v hollywoodski studio. Pomotoma ga zaposlijo kot scenskega delavca, kar pa mu ne zadošča, saj je prepričan, da je rojen igralec. Naposled se znajde v glavni vlogi, a njegova nerodnost pripelje snemanje filma na rob katastrofe.

Zanimivost

Gre za prvi Chaplinov film v »njegovi novi službi« pri firmi Essanay, obenem pa tudi edini, ki ga posname v Essanayjevem čikaškem studiu. Film se satirično loteva same filmske

industrije, zaradi svoje napol improvizirane narave pa nudi tudi dragocen, skorajda dokumentaren pogled na vsakdan filmske produkcije tistega časa.

2.1 Delo

(*Work*)

ZDA, 1915; 16mm, 1.33, črno-bel, 30'

režija: Charles Chaplin; *scenarij:* Charles Chaplin; *fotografija:* Harry Ensign; *montaža:* Charles Chaplin; *igrajo:* Charles Chaplin, Edna Purviance, Charles Insley, Billy Armstrong, Marta Golden, Leo White, Paddy McGuire; *produkcija:* Essanay

Zgodba

Charlie je pomočnik soboslikarja in tapetnika. Med vožnjo z vozom na delo in v hiši, ki naj bi jo z mojstrom prebelila, povzroči kup komičnih nevšečnosti – sebi in drugim.

Idejo za izjemen uvodni prizor, v katerem ubogi pomočnik preko strmega klanca poriva voziček s svojim šefom, medtem ko ta vihti bič, je Chaplin dobil na ulicah Hollywooda, kjer je bil priča podobnemu dogodku.

3.1 Noč v gledališču

(*A Night in the Show*)

ZDA, 1915; 16mm, 1.33, črno-bel, 30'

režija: Charles Chaplin; *scenarij:* Charles Chaplin; *fotografija:* Harry Ensign; *montaža:* Charles Chaplin; *igrajo:* Charles Chaplin, Edna Purviance, Charlotte Mineau, Dee Lampton, Leo White, Wesley Ruggles, John Rand; *produkcija:* Essanay

Zgodba

Chaplin se tokrat predstavi v dvojni vlogi: najprej kot eleganten, zdolgočasen in zelo pijan gospod, ki meša štrene v parterju. Nato pa se pojavi še kot delavec, ki se neukrotljivo vmešava z balkona. S skupnimi napori jima uspe spremeniti mirno gledališko predstavo v noč strahov.

Film temelji na komičnem aktu z naslovom *Mumming Birds*, ki ga je Chaplin, še pred prihodom k filmu, z velikim uspehom igral kot član Karnove Pantomime Company.

2. Cirkus

(*The Circus*)

ZDA, 1928; 35mm, 1.33, črno-bel, 72'

režija: Charles Chaplin; *scenarij:* Charles Chaplin; *fotografija:* Roland Totheroh; *glasba:* Charles Chaplin, *montaža:* Charles Chaplin; *igrajo:* Charles Chaplin, Merna Kennedy (upravnikova hči), Allan Garcia (upravnik), Harry Crocker (vrhovodec Rex), Henry Bergman, Stanley Sanford, George Davis, Betty Morrissey, John Rand; *produkcija:* Chaplin–United Artists

Zgodba

V cirkusu Dekle trpi, ker ji izvajanje točke ne gre od rok. Obupana je tudi zaradi teroriziranja očeta, Upravnika cirkusa. Ta vsem cirkuškim delavcem očita slabo opravljanje delovnih nalog, krivi jih za finančno izgubo, hčerki pa odreka tudi hrano, dokler ne izboljša svojih veščin.

Medtem v cirkus zatava Potepuh. Ob ogledu cirkuške točke mu zmikavt na skrivaj v žep podtakne ukradeno denarnico in uro. Nič hudega sluteči Potepuh se odpravi dalje po cirkusu. Ker je sestradan in brez denarja otroku v naročju odgrizne polovico sendviča. Zmikavt skuša pridobiti ukradeni plen nazaj. Seže v Potepuhov žep – v tistem pa ga zaloti policaj. Misleč, da sta denarnica in ura Potepuhovi, mu obe izroči. Potepuh si s po naključju pridobljenim denarjem privošči malico. Pri plačevanju pa ga zaloti pravi lastnik, prijavi ga policaju in prične se kaotični beg skozi cirkuška prizorišča vse do osrednje arene, kamor vkoraka s policajem za petami na sredo cirkuške točke. Upravnik je besen, kljub temu da se občinstvo navdušeno zabava. Potepuh naposled le pobegne roki pravice, v cirkuško areno pa se vrnejo klovni. Občinstvo je razočarano in kliče po komiku. Upravnik mu tako ponudi službo.

Naslednjega jutra se Potepuh dokoplje do kosa kruha in jajca, ki mu ga skuša izmakniti lačno Dekle. Sprva jo poskuša nagnati, a ker se mu Dekle zasmili, se odreče polovici svoje jedi. Sledi preizkus Potepuhovih cirkuških veščin, a tudi njemu te ne grejo najbolje od rok. Upravnik se nanj jezi, a kmalu dojame, da je Potepuh smešen nehote, zato ga zaposli kot tehnika, pri tem pa mu zamolči uspeh, ki ga ima pri občinstvu. Cirkus sčasoma obogati na račun Potepuha, ki ga Upravnik med vsako predstavo pošlje v areno, kjer nadvse nerodno postavlja tehnične pripomočke, moti nastopajoče in tako zadovoljuje smeha lačno občinstvo.

Nekega dne se Dekletu zareče in Potepuhu pove, da je prav on največja atrakcija in uspeh cirkusa. Upravnik ju sliši in se znese nad Dekletom, Potepuh pa se končno postavi zanjo

in zase. Življenje se zanju obrne na bolje in Potepuh se veseli skupne prihodnosti. A cirkusu se prav takrat pridruži postaven Vrvohodec, v katerega se Dekle zaljubi. Potepuh je razočaran, vendar se ne preda. Še sam se vzpne na visoko vrh, misleč, da jo bo s tem očaral. Med nevarno točko skoraj pade v brezno ... Upravnik ga po nesrečnem nastopu prežene iz cirkusa in Potepuh ostane brez plače. Pri skromnem obroku v divjini se mu pridruži obupano Dekle, ki želi zaradi očetovega teroriziranja s Potepuhom v svet.

Toda dobrosrčni Potepuh naslednjega dne izroči Vrvohodcu poročni prstan, tako da se Vrvohodec in Dekle poročita. Ko se mladoporočenca skupaj s Potepuhom vrmeta v cirkus, želi Upravnik kaznovati hčer, a jo ubrani njen novi mož. Upravnik se umakne in skliče čas odhoda ter Potepuha pošlje na zadnji cirkuški vagon. Ko se Potepuh poslovil od mladoporočencev, karavana odpotuje, sam pa obstane na mestu, kjer je nekoč stala arena. Nazadnje vedro odkoraka v neznanost.

★ **Produkcija filma *Cirkus* velja za najzahtevnejšo v Chaplinovi filmski karieri. Med nastajanjem filma se je Chaplin spopadal s številnimi težavami in zamudami; v studiu je celo izbruhnil požar, ki je uničil vso scenografijo, dogodila se laboratorijska napaka pri razvijanju posnetkov; Chaplina je doletela smrt njegove matere, prav v tem času je utrpel še osebne težave ob travmatični ločitvi, snemanje so morali prekiniti za osem mesecev zaradi preiskovanja potencialnega davčnega dolga itn.**

O *Cirkusu* nato Chaplin dolga leta niti ne želi govoriti, pa čeprav že leta 1928 obvelja za sedmi najdonosnejši film v filmski zgodovini. Konec šestdesetih let pa zanj napiše novo glasbeno spremljavo in naslovno pesem.

Leta 1929 je *Cirkus* na prvi podelitvi nagrade Akademija znanosti in umetnosti gibljivih slik prejel prestižno nagrado (ki je bila šele pozneje poimenovana oskar). Zaradi političnega izгона iz ZDA so to Chaplinovo priznanje kasneje črtali z uradnega seznama in tako še danes umanjka na številnih pregledih vseh podeljenih nagrad.

Izhodiščna vprašanja za pogovor

1. Njegova nova služba / Delo / Noč v gledališču

- *Kakšna so obrazna mimika in gibi (gestikulacija) likov?*
- *S kakšno hitrostjo se odvijajo filmi? K čemu pripomore pospešena hitrost?*

- *Kako se na Charliejeve vragolije odzovejo drugi liki?*
- *Kako je prikazan studijski sistem v Njegovi novi službi?*
- *Kakšne peripetije napolnijo film Delo?*
- *Katere prigode doletijo Charlieja v gledališču? Katera lika odigra? Kako je Charlie tokrat oblečen?*

2. Cirkus

- *Kakšen je lik Potepuha v Cirkusu?*
- *Koga predstavlja Potepuh? Kdo se je v času nastanka filma najlažje poistovetil z likom Potepuha?*
- *Od kod je Charlie Chaplin črpal Potepuhove lastnosti?*
- *Kako je dosežena komičnost? Kakšna so obrazna mimika in gibi (gestikulacija)?*
- *Kako je organiziran cirkus, kakšni so posamezni liki, na primer, kakšen je upravnik, kaj ga žene?*
- *Ali je Charlie Chaplin solidaren, komu želi pomagati? Komu se zoperstavlja?*

Ob filmskih temah, kot sta v prvi vrsti nemi/zvočni film in avtorski film, ponujajo *Cirkus* in izbrani kratki filmi tudi vrsto iztočnic za nadaljnjo uporabo pri predmetih, kot so angleščina, družba, tehnika in tehnologija, zgodovina, glasbena vzgoja, državljska in domovinska kultura in etika v osnovni šoli ter psihologija, sociologija, filozofija, pedagogika v srednji šoli.

V branje priporočamo tudi Kinotečni katalog *Charles Chaplin*, ki je izšel ob retrospektivi v letih 2010–2011.